

DOI 10.31558/2519-2949.2019.3.13

УДК 321:81'272

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Савойська С. В., Міжрегіональна академія управління персоналом

## МОДЕЛЬ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ У КОНТЕКСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ПАРАДИГМИ

*У статті досліджується модель мовної політики у контексті пострадянської парадигми, основою якої є Росія та проросійськи налаштовані політики, які діють в її інтересах, які спрямовано на нищення всього українського з метою, щоб Україна не відбулася як держава, а українські громадяни не вважали себе українцями та зберегли пострадянську, тобто проросійську свідомість. Не зважаючи на старання Росії, у кінці 1991 року на Всеукраїнському референдумі почала формуватися нова українська політична спільнота, відмінна від радянської, яка позбавилася ознак радянської залежності та заявила, що бажає жити у незалежній державі. Це дало можливість формувати власну модель мовної політики засобами модернізації та українізації, спираючись на національні інтереси, демократичні цінності та українську мову як об'єднавчий символ українського народу. З'ясовано, що на пострадянську свідомість мешканців Півдня і Сходу України зберегла свій вплив Росія через проросійськи налаштованих політиків, які заради досягнення мети в усі роки незалежності проводять в Україні деструктивну мовну політику, спрямовану на власні інтереси, тобто на завоювання влади. Маніпуляція свідомістю громадян призвела в Україні до революційних подій, які змінили погляди багатьох мешканців Сходу і Півдня держави щодо розуміння таких категорій, як «українська мова», «українська історія», «українські традиції» «національна ідея», «українська автохтонна нація», «державна незалежність» та ін. Доведено, що у перші роки 1990-х розбудовували нову модель мовної політики представники національних демократів, котрі відродили свою діяльність на теренах незалежної України та ухвалили Декларацію про державний суверенітет, а також – громадські активісти, які виборювали свободу для держави та її мешканців. Утім, плодами цієї співпраці скористалися проросійські політичні сили, пострадянською свідомістю і поведінкою яких керує Росія.*

**Ключові слова:** модель мовної політики, Україна, проросійськи налаштовані політики, Росія, пострадянська парадигма, «ліві» політичні сили, незалежність.

На поч. 1990-х рр., коли Українська держава юридично стала незалежною, почала формуватися нова модель мовної політики на національній основі, якою є національні інтереси і цінності. Якщо зважити, що сучасна Росія заявила, що вона є спадкоємцем СРСР та його мовної політики, то її пострадянська модель має до неї пряме відношення. Виходячи з цього, пострадянська парадигма – це *відображення* тієї моделі мовної політики, яка була успадкована незалежною Україною на поч. 1990-х рр. з усіма її недоліками і проблемами; *проросійська* модель мовної політики, яка підтримується Росією, її владою, науковцями та проросійськи налаштованими політиками в Україні; теоретична модель мовної політики, яку використовують як зразок розв'язання мовно-політичної проблеми в межах зазначеного дослідження; *короткий опис* основних мовно-політичних понять та пропозицій у сфері теоретичного підходу; *уявлення про предмет науки*, її основоположні теорії та специфічні методи, відповідно до яких організують дослідницьку практику у певний історичний період; *погляд дослідника* на проблему, її теоретичне усвідомлення, вибір методів та засобів дослідження [1, с. 232].

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджували О. Белов [3], С. Безпалов [2], Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко [1], С. Гелей [11], І. Дзюба [5], І. Діак [4], І. Кресіна [6], Т. Новаченко [10], В. Пасько [7], О. Руда [8] та ін. За висновками науковців, Українська незалежна держава почала відроджувати заборонену різними урядами у минулому, зокрема і російським, які панували на теренах України, рідну мову українців у статусі єдиної державної, яка була проголошена законом «Про мови в Українській РСР», а також втілювати у життя національну ідею українців та їх одвічну мрію. Хоча унаслідок проросійської політики національну ідею мешканці

різних регіонів розуміють по-різному: на Півдні і Сході вона є у більшості випадків проросійською, а на Заході та у Центрі країни – проукраїнською. Якщо зважити, що поняття «пострадянський» і «проросійський» мають багато спільного, то основою зазначеної парадигми є: *система* мовно-політичних, міфологічних, правових, етичних, психологічних уявлень про взаємодію суб'єктів політики з громадянами, політичними інститутами; *цілі та механізми* управління суспільними та мовно-політичними процесами. Парадигма політична (дав.-гр. парабелума – приклад, зразок) – це «*сукупність* пізнавальних принципів та прийомів, з допомогою яких відображається політична реальність; *своєрідна* логічна модель побудови та розв'язання проблеми, що пояснює сутність і природу політики, інтерпретує її розвиток, визначає межу і масштаб її існування, сприяючи тим самим всебічному дослідженню суспільного життя; *визначає* специфічний підхід дослідника до вивчення аналізу інтерпретації та оцінки політичних явищ і процесів, потребує розробки відповідного категоріального апарату та врахування різних традицій, а також національних, історичних, теологічних та ін.» [11, с. 278].

Модель мовної політики незалежної України на відміну від тієї, яка проводилася в СРСР, виступає своєрідним культурним, ідеологічним та інформаційно-комунікаційним полем, на якому ведуть ідеологічну, культурну та мовно-політичну боротьбу старі комуністичні сили, які намагаються залишити в Україні усе так, як було у Радянському Союзі, і нові національні демократи, які намагаються відродити українську мову і культуру етнічних українців, яку століттями забороняли імперська і радянська Росія та ін. держави, які панували на українських землях. Щоб захистити використання української мови, поширення її в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та в усіх регіонах України, у цю справу змушений був втрутитися Конституційний Суд України, який власним рішенням у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» 28 лютого 2018 дійшов висновку, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду та ухвалення проекту Закону № 9073 на пленарному засіданні 3 липня 2012 року, що є підставою для визнання цього закону неконституційним згідно з частиною першою статті 152 Конституції України. Аби загальмувати функціонування української мови в незалежній Україні та поширення її в усіх сферах, галузях суспільно-політичного та культурного життя, прокомуністичні політичні сили завозили з Росії в Україну газети, журнали, посібники, підручники, художню і церковну (для УПЦ МП, РПЦ) літературу, навчально-методичні та ін. матеріали російською мовою. Тобто, проросійськість, на думку Т. Новаченко, – це підтримка в Україні політичної системи Росії, відчуття приналежності до російського народу, його традицій, звичаїв, цінностей, поведінки та ін. [10, с. 233].

Майже з самого початку проголошення незалежної України нова модель мовної політики російськими націоналістами стала трактуватися як така, яка загрожує новітній імперії та є небезпекою для всієї Євразії [6, с. 44, 45]. Російський націоналізм як світогляд, в основі якого знаходиться усвідомлення культурної, політичної, історичної самотності російського народу, влади Росії, який майже в усі роки незалежності, починаючи від проросійськи налаштованого екс-Президента Л. Кучми і закінчуючи деструктивною мовною політикою екс-Президента В. Януковича, гальмував впровадження української мови в освітні навчальні заклади на Півдні і Сході України, переводив їх на двомовний (російсько-український) або одномовний (російський) режим викладання, скорочував групи і класи, де навчання здійснювалося українською мовою; не дозволяв відкривати навчальні заклади з українською мовою викладання, намагався запровадити російську мову у статусі офіційної/другої державної або регіональної на місцевому рівні. Щоб не дати Українській незалежній державі втілювати у життя демократичну політику, розбудовувати ринкову економіку та нову модель мовної політики, російська влада почала чинити усіляки перешкоди, спираючись на проросійськи налаштованих політиків в Україні та використовуючи для своїх планів російськомовних мешканців України. Аби завоювати симпатії цих громадян, Росія через проросійськи налаштованих політиків зробила акцент на їх мовно-культурних особливостях, позаяк мова, культура і політична самосвідомість мешканців західних і центральних областей, з одного боку, південних та східних, з іншого, формувалася різними державами-завойовницями, які насаджували українцям власну мову і культуру. Цими відмінностями скористалися політики з проросійськими поглядами, які захищають в Україні російську мову, інтереси Росії та орієнтуються на союз з нею. Вони знайшли своїх однодумців на Сході і Півдні держави та в АРК, яких усіляко оберігали від мовної політики українізації, яка була започаткована у кінці 1980-х, та відносно успішно здійснювалася у перші роки незалежності. Утримувати авторитет серед

мешканців Півдня і Сходу України їм допомагали міфи про винятковість російської мови і культури, нерозвиненість української мови, яка є діалектом російської; утиски та захист російської мови, «дві України», дві культури, різномовні і різнокультурні регіони, які не є українськими, позаяк одні з них, начебто, утримують коштами з державного бюджету, інші обслуговують не лише власні потреби, а й забезпечують західні області [4, с. 218].

Проросійськи налаштовані політики в усі роки незалежності відповідно діяли та вимагали від української влади запровадити в Україні російську мову в статусі офіційної або другої державної. За даними перепису 2001 року, україномовних українців у Луганській області зменшилося на 4,9% у порівнянні з переписом 1989 року, а шанувальників російської мови суттєво збільшилося. Така сама ситуація була і в Донецькій області, де українську мову вважали рідною лише 24,1% населення краю, що було на 6,5% менше, ніж за даними перепису 1989 року. Тобто, кількість тих, що визнали рідною російську мову, упродовж 1989-2001 рр. зросла на 12,1%. Порівняльний аналіз даних цих переписів свідчить про те, що проросійськи налаштовані політики, керовані Кремлем, зробили в незалежній Україні за 10 років те, що від них вимагала Росія: вони сформувавши у мешканців Сходу і Півдня ту проросійську свідомість, яка дала можливість російській владі захопити найбільш зросійщену частину території України, анексувати її, а Українську державу тримати у військовій напрузі до цього часу. Окремі аспекти мовної політики цих регіонів, зокрема Донецького, де свідомість українців продовжувала формуватися на основі російської мови і культури, досліджували В. Кіпень, С. Корабльов, С. Шумлянський та ін. Як наслідок, комунікації українською мовою на Сході і Півдні держави гальмувалися, а російською поширювалися. Свідченням цього є такі дані: у ВНЗ Луганської області до її часткового захоплення Росією 57% студентів навчалися російською мовою, у ВНЗ Донецької – 66 %, в АР Крим до анексії – 93 % [8, с. 35]. Це є наслідком проведення у цих регіонах прорадянської, тобто, у цьому випадку проросійської мовної політики, яка сформувала у їх мешканців проросійську свідомість і культуру.

Мовна політика Росії, її науковців і політиків щодо України ґрунтується на «збиранні Імперії», на «обґрунтуваннях» якої, на слушну думку І.Кресіної, базується сучасний російський націоналізм, його національна ідея та «місія» російської нації [6, с. 39, 43]. Метою Росії, на її думку, є «збереження загальноросійської державності, яка спирається на російську мову, «російське» православ'я та єдину вищу культуру, створену на російській основі, за підлеглого становища «нижчих», тобто неросійських, локальних культур» [6, с. 34, 40]. Тобто, модель мовної політики Росії вибудовується на невизнанні Української незалежної держави, української нації, української мови як єдиної державної, українських православних церков, зокрема автокефальної, а також греко і римо – католицької та ін. [9, с. 331]. Її мовна політика спрямована проти всього українського: російські науковці і політики заперечують існування українського народу як окремої нації, його історії, державності, української мови, виступають проти незалежності Української держави, її соборності та самостійності. Вони виборюють утвердження та поширення в Україні комунікацій російською мовою за рахунок обмеження та витіснення української, а також пропагують в Україні мовну політику двомовності, багатомовності та єднання з Росією [4, с. 234].

Більше того, Росія намагається зруйнувати політичну, економічну та енергетичну систему України, знищити її військовий, науковий, освітній та мовно-культурний потенціал. Це вона здійснює з допомогою силових методів, без чого, як вважає більшість російських політиків і науковців, «російсько-українські відношення не вичуняють. Хоча розпад України – проблемний для Росії варіант, але краще сприяти йому, ніж терпіти постійний виклик України та ерозію наших зусиль на близькому зарубіжжі» [3, с. 112]. Ця цитата свідчить про те, що Кремль вибудовує власну стратегію щодо послаблення України, її розколу та захоплення. Це є свідченням того, як помітив С. Безпалов, що перспективи реалізувати геополітичні інтереси Росії в Україні є дуже великі [2]. Така стратегічна геополітика Росії щодо України була накреслена давно, а виконується по наміченому плану з того часу, коли український народ поставив перед собою завдання звільнитися від опіки східного «брата». Стратегічну мету Росії щодо України російські політики та науковці пояснюють захистом російськомовного населення та дискримінованим становищем російської мови [8, с. 59]. Успішно просували цю мету «прокомуністичні сили, оскільки їх політична практика, на думку Н. Ніколаєнко, відповідає імперським амбіціям Москви, яка через своїх підопічних («п'яту колону» в Україні) значною мірою контролює український інформаційний простір» [10, с. 239]. Підопічні Кремлю українські прокомуністичні стратеги, виконуючи його волю, гальмували переведення освітніх закладів на навчання та викладання українською мовою, особливо на Півдні та Сході країни, аби зберегти на цих теренах status quo

для поширення російської мови у статусі якщо не другої державної, то хоча б регіональної, та об'єднати українське суспільство на основі її вільного розвитку та поширення на теренах незалежної України [8, с. 61, 63]. У зв'язку з актуальною для цих регіонів мовною політикою Росії українська мова була мало затребуваною, тому у цих регіонах України російське мовне питання було на тій необхідній для Росії висоті, під кутом зору якої вона могла розпочинати захоплення цих регіонів та розраховувати на підтримку проросійськи налаштованої спільноти, для якої україномовна проблема не є важливою.

Відсутність належної мовної політики, зокрема й у мовно-освітній сфері, на Півдні, Сході та навіть у Центрі країни призвела до поширення у цих регіонах політики русифікації, яка за роки незалежності, на думку І. Діяка, є новою хвилею [4, с. 232]. Неувага до цієї проблеми, а також недостатня підтримка української мови і культури, на слушну думку І. Дзюби, обертається для українського народу подальшою русифікацією [5, с. 470], про що свідчать такі дані: у Центральному регіоні України з 5% двомовного населення лише 1% перейшов на українську мову спілкування, то на Півдні – з 10% білінгвів лише 1% стали україномовними [8, с. 15]. Приміром, у Донецькій області, населення якої майже на 2/3 складається з етнічних українців, за словами В. Паська, навчальні заклади з українською мовою навчання у 2004 році становили лише п'яту частину від усіх інших, де навчання здійснювалося російською мовою, не кажучи уже про право на рідномовну освіту етнічних меншин [7].

Таким чином, модель мовної політики відносно успішно формувалася та розбудовувалася наприкінці 1980-х та у перші роки 1990-х рр., тобто, поки до влади не прийшли комуністична та інші проросійськи налаштовані політики та їх політичні сили, які формували в українській спільноті пострадянську проросійську свідомість, що спрямовувалася на союз з Росією. Лівочентристські політичні сили почали гальмувати українізаційний процес, який було започатковано національними демократами, активістами та націоналістами, які формували в українській спільноті проукраїнську свідомість, яка ґрунтується на національних інтересах, демократичних цінностях та спрямовується на Євросоюз і НАТО. Боротьба за ці цінності продовжує тривати до цього часу.

#### **Бібліографічний список:**

1. Бондар Ю. та ін. Енциклопедія для видавця та журналіста / Ю. Бондар, М. Головатий, М. Сенченко; МАУП, Книжк. палата України. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2010. – 400 с.
2. Безпалов С. Перспективи реалізації геополітичних інтересів Росії на пострадянському просторі // «Поліс. Політичні дослідження». – Москва. – № 2. – 2011. – С. 19-23.
3. Національна безпека України 1994-1996 рр.: Наук. доп. НІСД / Редкол.: О. Ф. Белов (голова) та ін. – К.: НІСД, 1997. – 197 с.
4. Дяк І. Українське відродження чи нова русифікація?: Наук. посіб. для студ. вищ. закл. освіти – К.: Гранослов, 2000. – 304 с.
5. Дзюба І. Нагнітання мороку: Від чорносотенців початку ХХ століття до українофобів початку століття ХХІ. – К.: Вид. Дім «Киево-Могилянська академія», 2011. – 503 с.
6. Кресіна І. Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітичний аналіз): [Монографія]. – К.: Вища школа, 1998. – 392 с.
7. Пасько В. Мова і нація // Дзеркало тижня. – 6-12 листопада 2004.
8. Руда О. Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі: монографія / Олена Руда; НАН України, Ін-т укр. мови. – К., 2012. – 232 с.
9. Савойська С. Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації: Монографія / С. Савойська. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2011. – 408 с.
10. Сучасна політична лексика: енциклопедичний словник-довідник / [І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін.]; за наук. ред. Хоми Н. М. – Львів: «Новий Світ – 2000», 2015. – 396 с.
11. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I-IV рівнів акредитації. – 4-те видання, виправлене і доповнене / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. – Львів: Новий Світ. – 2000, 2015. – 516 с.

#### **References:**

1. Bondar Yu. ta in. Entsyklopediia dlia vydavtsia ta zhurnalista / Yu. Bondar, M. Holovaty, M. Senchenko; MAUP, Knyzhk. palata Ukrainy. – K.: DP «Vyd. dim «Personal», 2010. – 400 s.
2. Bezpalov S. Perspektyvy realizatsii heopolitychnykh interesiv Rosii na postradianskomu prostori // «Polis. Politychni doslidzhennia». – Moskva. – # 2. – 2011. – S. 19-23.
3. Natsionalna bezpeka Ukrainy 1994-1996 rr.: Nauk. dop. NISD / Redkol.: O. F. Bielov (holova) ta in. – K.: NISD, 1997. – 197 s.

4. Diiak I. Ukrainske vidrozhennia chy nova rusyfikatsiia?: Nauk. posib. dlia stud. vyshch. zakl. osvity – K.: Hranoslov, 2000. – 304 s.
5. Dziuba I. Nahnitannia moroku: Vid chornosotentsiv pochatku XX stolittia do ukrainofobiv pochatku stolittia XXI. – K.: Vyd. Dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2011. – 503 s.
6. Kresina I. Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: (Etnopolitychnyi analiz): [Monohrafiia]. – K.: Vyshcha shkola, 1998. – 392 s.
7. Pasko V. Mova i natsiia // Dzerkalo tyzhnia. – 6-12 lystopada 2004.
8. Ruda O. Movne pytannia yak ob'iekt manipuliatyvnykh stratehii u suchasnomu ukrainskomu politychnomu dyskursi: monohrafiia / Olena Ruda; NAN Ukrainy, In-t ukr. movy. – K., 2012. – 232 s.
9. Savoiska S. Movno-politychnyi separatyzm yak faktor destabilizatsii natsionalnoi yednosti ukrainskoho suspilstva v umovakh postradianskoi transformatsii: Monohrafiia / S. Savoiska. – K.: Vyd. tsentr «Prosvita», 2011. – 408 s.
10. Suchasna politychna leksyka: entsyklopedychnyi slovnyk-dovidnyk / [I. Ya. Vdovychyn, L. Ya. Uhryn, H. V. Shypunov ta in.]; za nauk. red. Khomy N. M. – Lviv: «Novyi Svit – 2000», 2015. – 396 s.
11. Politolohiia: suchasni terminy i poniattia. Korotkyi navchalnyi slovnyk-dovidnyk dlia studentiv VNZ I-IV rivniv akredytatsii. – 4-te vydannia, vypravlene i dopovnene / ukladach V. M. Picha, nauk. redaktsiia L. D. Klymanskoï, Ya. B. Turchyn, N. M. Khomy. – Lviv: Novyi Svit. – 2000, 2015. – 516 s.

**Savoiska S. V. Model of Linguistic Policy in the context of the postsoviet paradigm**

*The paper examines the model of language policy in the context of the post-Soviet paradigm, which is based on Russia and pro-Russian politicians acting in their interests, aimed at destroying all Ukrainians in order to prevent Ukraine from happening as a state, while Ukrainian citizens did not consider themselves Ukrainian and preserved post-Soviet, that is, pro-Russian consciousness. In spite of Russia's efforts, at the end of 1991, a new Ukrainian political community, which was different from the Soviet one, who got rid of signs of Soviet affiliation and declared to be willing to live in an independent state, began to be formed at the All-Ukrainian referendum. This made it possible to formulate its own model of linguistic policy by means of modernization, relying on national interests, democratic values and the Ukrainian language as a unifying symbol of the Ukrainian people. It was found out that the post-Soviet consciousness of the inhabitants of the South and East of Ukraine retained its influence through pro-Russian-minded politicians who, in pursuit of the goal during all years of independence, pursue a destructive language policy directed at their own interests, ie the conquest of power, in Ukraine. Manipulation of citizens' consciousness has led to revolutionary events in Ukraine that have changed the views of many residents of the East and South of the state in understanding such categories as Ukrainian language, Ukrainian history, Ukrainian traditions, national idea, Ukrainian autochthonous nation, "State independence" and others. It was proved that in the first years of the 1990s, a new model of linguistic policy was developed by representatives of national democrats who revived their activities in the territory of independent Ukraine and adopted the Declaration on State Sovereignty, as well as public activists who fought for freedom for the state and its inhabitants. However, the pro-Russian political forces used the fruit of this cooperation, and Russia was guided by the post-Soviet consciousness and behavior.*

**Key words:** model of language policy, Ukraine, pro-Russian-style policies, Russia, post-Soviet paradigm, "left" political forces, independence.